

Krzysztof Ratajczak

DOI: 10.14746/BHW.2014.31.13

Zakład Historii Wychowania

Wydział Studiów Edukacyjnych

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Karol Wielki – cesarz reformator. W 1200 rocznicę śmierci

Przypadająca w 2014 r. tysiąc dwusetna rocznica śmierci Karola Wielkiego (768–814), króla Franków i cesarza rzymskiego (od 800 r.), skłania do przyjrzenia się jego dokonaniom na polu edukacji i ustawodawstwa dotyczącego spraw szkolnictwa. Kiedy imperator umierał rankiem 28 stycznia 814 r., jego państwo było najpotężniejszym organizmem politycznym w Europie, a było to w znacznej mierze jego zasługą¹.

Twórca imperium karolińskiego doczekał się ogromnej już bibliografii, nie jest też celem tego artykułu dokonywanie jej przeglądu, wskazać jednak trzeba, iż publikacje na jego temat regularnie pisane są przez wybitnych specjalistów, którzy interesują się równocześnie sprawami dziejów edukacji². Celem poniższego opracowania jest wskazanie roli cesarza w procesie odtwarzania organizacji szkolnej, osłabionej mocno w okresie V-VII w., a także udział władcy w reformach edukacji, nauki i szkolnictwa, określanych mianem renesansu karolińskiego.

Karol objął samodzielne rządy w wieku 26 lat. Po śmierci Pepina 24 września 768, w dniu 29 października jego synowie Karol w Nyon, a Karloman w Soissons zostali namaszczeni i wyniesieni na królów. Karloman zmarł 4 grudnia 771 w Samoussy, a Karol stał się jedynowładcą. Trzeba podkreślić zdolność frankijskiego władcy do gromadzenia wokół siebie, nieraz brutalnymi metodami, osób oddanych sprawie reformy³. Ta sama

---

¹ Zob. E.W. Wies, *Karol Wielki. Cesarz i święty*, Warszawa 1996, passim.

² Zwrócić tu trzeba szczególną uwagę na prace: *The Gentle Voices of Teachers. Aspects of Learning in the Carolingian Age*, ed. R.E. Sullivan, Columbus 1995; M.A. Claussen, *The Reform of the Frankish Church. Chrodegang of Metz and the Regula canonicarum in the Eight Century*, Cambridge 2004; R. McKitterick, *Charlemagne. The Formation of a European Identity*, Cambridge 2008.

³ L. Halpen, *Charlemagne and the Carolingian Empire. Europe in the Middle Ages Selected Studies*, vol. 3, ed. R. Vaughan, Amsterdam-New York-Oxford 1977, s. 38 i nn.

brutalność charakteryzowała zresztą także działania króla w sferze polityki. Karol nie cofał się np. przed masowymi deportacjami i eksterminacją podczas wojny z Sasami, kształtował system prawny i polityczny imperium, kierując się żelazną konsekwencją. Dzięki takim działaniom króla, jego imperium obejmowało ogromne terytorium ciągnące się od dzisiejszych Belgii, Holandii do Łaby na wschodzie i do Dunaju na północy, na południu sięgające sporej części dzisiejszych Włoch.

Podobnie jak w przypadku reformy prawa, systemu monetarnego, jak i reformy administracji i szkolnictwa, przez cały okres panowania realizował konsekwentnie swój program polityczny ogłoszony już w ustawie z 789 r. Znaczący udział w powstaniu tego kluczowego dla całego okresu karolińskiego dokumentu wzięł Alkuin z Yorku, architekt projektu reformy Kościoła i szkolnictwa w państwie frankijskim⁴. Trzeba jednak zauważyć, że inspiracją dla spraw edukacyjnych zawartych w omówionym poniżej dokumencie był zapewne ogład sytuacji w północnej Italii po aneksji Królestwa Longobardów w 772 r. W państwie tym wciąż żywe były tradycje antycznego szkolnictwa, a na dworze w Pawii funkcjonowała szkołka dla osób świeckich, prowadzona w czasach króla Dezyderiusza przez Paulinusa. W 774 r. na dworze Karola pojawił się związany wcześniej z longobardzkim królem Piotr z Pizy – jeden z architektów reformy.

Karol Wielki w wydanej w 789 r. *Admonitio generalis* nakazał zakładanie szkół we wszystkich klasztorach. Określił ponadto (w artykule 72) program nauczania, w skład którego wchodzić miały: nauka Psalmów, pisanie, śpiew, rachunki, gramatyka⁵. Było to działanie o tyle uzasadnione, że szkolnictwo w państwie prawie nie istniało. Król Franków, na zgromadzeniu we Frankfurcie, połączonym z synodem, zalecił biskupom, by starannie nauczali powierzonych sobie ludzi – „O konieczności krzewienia nauk”. Wedle statutu przysły ksiądz powinien posiadać umiejętność czytania, śpiewu kościelnego, pisanania itp. Rodzicom z kolei synod zalecał, by ci posyłali dzieci do szkół, a księżom polecał troskę o solidne wykształcenie uczniów⁶. Dokument ten był odpowiedzią na fatalną wówczas sytuację w szkolnictwie, która groziła nie tylko ograniczeniem działań Kościoła, ale była też złym prognostykiem na przyszłość także w zakresie budowy imperialnej administracji. Zgodnie z wolą władcy, w szkołach mieli być zatrudnieni jedynie tacy nauczyciele, którzy byli *biegli w tradycji rzymskiej*⁷.

W latach 794–796 Karol zwrócił się do Baugulfa, opata klasztoru w Fuldzie, z pismem ogólnym w sprawie studiów humanistycznych. Tekst ten znany jest jako *Epistola*

---

⁴ E. Ewig, *Das Zeitalter Karls des Großen (768–814)*, w: *Handbuch der Kirchengeschichte*, hrsg. v. H. Jedin, t. 3: *Die mittelalterliche Kirche*, Erster Halbband: *Vom kirchlichen Frühmittelalter zur gregorianischen Reform*, von F. Kempf i in., Freiburg-Basel-Wien 1985, s. 83 i n.

⁵ Karoli *Admonitio Generalis*, w: *Monumenta Germaniae Historica, Leges, sectio II, Capitularia regum Francorum*, t. I, ed. A. Boretius, Hannoverae 1883, dalej cyt.: *MGH*, s. 121. Zob. też: P. Riché, *Chrześcijaństwo na karolińskim Zachodzie (połowa VIII – koniec IX wieku)*, w: *Religia, kultura, polityka*, red. J.M. Meyer i in., t. 4: *Biskupi, mnisi i cesarze. 610-1054*, red. G. Dagron, P. Riché, A. Vauchez, Warszawa 1999, t. 4, s. 596.

⁶ *Admonitio generalis*, w: *MGH, Capitularia*, I, s. 235.

⁷ *Ibidem*, c. 4, s. 234.

*de litteris colendis*⁸. Władca zalecał zwiększenie wysiłków mających na celu poprawę stopnia znajomości łaciny wśród duchownych.

W roku 802 cesarz ustanowił obowiązujące wszystkich duchownych egzaminy, a w 803 r. nakazał swym urzędnikom, aby nie wyświęcano kandydatów na księży, zanim nie złożą należnych egzaminów.

W 817 r. synod w Akwizgranie wydał *Institutio sanctimonialium*, opierając się na wskazówkach św. Hieronima. Program nauczania szkół klasztornych miał obejmować wykształcenie religijne, umysłowe i praktyczne. Z nauką szkolną wiązała się naturalnie znajomość łaciny, natomiast, w przeciwieństwie do Hieronima, nie żądano nauki greki czy hebrajskiego. Wykształcenie literackie opierać się miało na lekturze wybranych ksiąg Pisma Świętego, dzieł Ojców Kościoła i żywotów świętych⁹. Jest to dobry przykład wzajemnych powiązań między ustawodawstwem partykularnym a ustawodawstwem zakonnym.

Spośród wyliczonych powyżej aktów prawnych teoretycznie największą siłą oddziaływania miały zapisy dotyczące programu szkół zawarte w *Admonitio generalis* Karola Wielkiego z 789 r.¹⁰ Dokument ten, aczkolwiek wyszedł z kancelarii królewskiej, zaształ swe postanowienia w regułach prawa kanonicznego i prawa rzymskiego, a skierowany był, w interesującym nas aspekcie, do duchowieństwa. *Admonitio* był – jak już wspomniano – pierwszym tekstem Karola na temat organizacji szkolnictwa. Król Franków, w dokumencie wydanym 23 marca na walnym zgromadzeniu Franków, stanowił, że w szkołach powinno się nauczać psalmów, nota (a więc sposobu zapisywania nut), komputu (to jest reguł budowy kalendarza kościelnego) oraz gramatyki¹¹. Podobny program kształcenia podał Karol Wielki w liście do opata klasztoru w Fuldzie, Baugulfa, o potrzebie rozwijania nauki oraz rozwoju szkół katedralnych przyklasztornych, darowanym na okres 794–800 r.¹² Podkreślić należy, że król Franków poruszył zagadnienie programu szkolnego, nakazując, by był on realizowany przy każdym biskupstwie i każdym klasz-

---

⁸ Karoli, *Epistola de litteris colendis*, w: *MGH, Capitularia regum Francorum*, t. I, nr 29, s. 78 i n. Zdaniem Gilesa Browne tekst pochodzi z lat 780–790. G. Brown, *Introduction: the Carolingian Renaissance*, w: *Carolingian culture: emulation and innovation*, red. R. McKitterick, Cambridge 1994, s. 20.

⁹ A. Stępniewska, *Wychowanie rodzinne dziewcząt w pedagogice św. Hieronima*, „Vox Patrum” 8-9 (1985), s. 174; K. Ratajczak, *Poglądy Ojców Kościoła na wychowanie i edukację kobiet*, „Biuletyn Historii Wychowania” 15-16, 2002, s. 15-23.

¹⁰ Ustawa ta doczekała się już sporej literatury. Zob. W. Fałkowski, *Cesarstwo karolińskie*, w: *Narodziny średniowiecznej Europy*, red. H. Samsonowicz, Warszawa 1999, s. 252 i nn.

¹¹ *Admonitio generalis*, ed. A. Boretius w: *MGH, Capitularia regum Francorum*, t. I, ed. G.H. Pertz, Berlin 1835 (reprint 1991), nr 22, s. 59 i nn. Zob. W. Fałkowski, *Admonitio generalis Karola Wielkiego – zapowiedź tworzenia państwa idealnego*, w: *Ludzie. Kościół. Wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej (średniowiecze – wczesna epoka nowożytna)*, red. W. Iwańczak, S.K. Kuczyński, Warszawa 2001, s. 419–428; P. Riché, *Chrześcijaństwo na karolińskim Zachodzie (połowa VIII-koniec IX wieku)*, w: *Historia chrześcijaństwa. Religia, kultura, polityka*, red. J.M. Meyer i in., t. 4: *Biskupi, mnisi i cesarze. 610–1054*, red. G. Dagron, P. Riché, A. Vauchez, Warszawa 1999, s. 596 i n.

¹² Karoli, *Epistola de litteris colendis*, w: *MGH, Capitularia regnum Francorum*, t. I, ed. A. Boretius, Hannover 1883, s. 121; zob. także: L. Wallach, *Charlemagne's De litteris colendis and Alcuin. A diplomatic – historical study*, „Speculum” 26, 1951, nr 2, s. 288-305; (tu również pełna edycja tekstu) oraz W. Fałkowski, *Admonitio generalis Karola Wielkiego*, s. 420.

torze. Ponadto w miejscach nauczania powinno się gromadzić starannie poprawione księgi¹³. Nie można też pominąć faktu, że tłem powstania *Epistola de litteris colendis* było szkolenie misjonarzy na potrzeby rozrastającego się imperium, rozwój szkolnictwa służyć miał zatem interesom państwa¹⁴. Oba akty miały za zadanie ustalenie kanonu minimalnych wymagań stawianych duchowieństwu świeckiemu i zakonnemu na terenie imperium¹⁵. Tak więc w 794 r. Karol zalecił biskupom, by starannie nauczali powierzonych sobie ludzi. Ksiądz powinien opanować czytanie, śpiew, pianie, sztukę stenografowania, komput, medytację. Rodzicom zalecił król posyłanie dzieci do szkół, a duchownym troskę o solidne wykształcenie uczniów. W bardzo podobnym stylu biskup Salzburga Arn podczas synodu w Rispach (798 r.) nakazał otwarcie stosownych szkół na terenie swojej diecezji, a poszczególne zarządzenia są zbieżne z treścią dokumentu „O konieczności krzewienia nauk”¹⁶.

Oprócz działań prawodawczych Karol podejmował się wszelkich inicjatyw mających na celu podniesienie poziomu szkolnictwa w swoim państwie. W tym też celu sprowadzał nauczycieli, m.in. z Irlandii¹⁷. Jak wspominał jeden z biografów cesarza *jednemu z nich imieniem Klemens, polecił osiedlić się w Galii, powierzył mu wielu chłopców z najwyższych, średnich i najniższych rodów i kazał, gdyby zaszła konieczność, zapewnić im żywność oraz przydzielił odpowiednie miejsce do nauki. Drugiego zaś wysłał do Italii i przekazał mu klasztor św. Augustyna w pobliżu Ticinum, aby ci, którzy by chcieli, mogli zbierać się wokół niego dla nauki*¹⁸. W celu sprowadzenia odpowiednich nauczycieli podróżował też do Italii w 787¹⁹. Do Akwizgranu, swej siedziby, o charakterze stałej stolicy imperium od 794 r., Karol sprowadził z południowej Galii Agobarda oraz Teodulfa, z Italii Pawła Diakona, Piotra z Pizy, Paulina z Akwilei, z Frankonii natomiast Angilberta oraz Einharda. Ludzie ci stanowili naukową śmietankę swoich czasów. To oni, i ich wychowankowie tworzyć mieli kościec reformy państwa, prowadzącej w zamyśle króla do odnowienia imperium rzymskiego z jego sprawnym aparatem administracyjnym, dobrym systemem szkolnym, służącym także wzmocnieniu integralności państwa. Już w 776 r. pojawił się w otoczeniu króla nauczyciel i poeta Paulius, Longobarda. W 770 r. na dworze przebywał gramatyk Piotr z Pizy, a w 781 r. Karol spotkał się z Alkuinem w Parmie. Wielkie znaczenie dla reform karolińskich wywarł także Paweł Diakon, poeta i historyk, przebywający w otoczeniu króla w latach 781-786. Z Hiszpanii przybył Wizygota Teodulf, ale prawdziwym architektem reformy został Alkuin, kierownik szkoły pałacowej

¹³ Karoli, *Epistola de litteris colendis*, nr 29, s. 60.

¹⁴ E. Ewig, *Das Zeitalter Karls des Großen*, s. 100.

¹⁵ A. Kijewska, *Edukacja karolińska*, s. 170.

¹⁶ *MGH, Capitularia regnum Francorum*, t. I, nr 116, cap. 4, s. 234.

¹⁷ Notker Balbulus, *De Carolo Magno libri IV*, w: *Bibliotheca rerum germanicarum*, t. IV, Berlin 1867, s. 631-632.

¹⁸ Notker Balbus, tłumaczenie za: *Europa w średniowieczu. Wybór źródeł do historii powszechnej średniowiecza*, oprac. G.P. Bąbiak, J. Kaliszuk pod kierunkiem E. Potkowskiego, Pułtusk 1996, s. 21.

¹⁹ Adelmars z Chabannes w swej kronice zaznaczył: *et dominus rex Karolus iterum a Roma artis grammaticae et computatoriae magistros secum addiuxit in Franciam et ubique studium litterarum expandere iussit*, w: *MGH, Scriptores*, t. IV, s. 118.

w latach 793–798. Władca nagradzał zasłużonych dla istnienia szkoły i akademii uczonych intratnymi godnościami kościelnymi: Paweł Diakon został opatem klasztoru na Monte Cassino, Paulinus od roku 787 był patriarchą Akwilei, Fardulf został w 793 r. opatem Saint-Denis, a Teodulf – od 798 r. piastował godność biskupa Orleanu.

Niezwykle istotnym problemem, który został, przynajmniej częściowo rozwiązany przez Karola, był odpowiedni system przepływu informacji w rozległym państwie, a dokładniej rzecz biorąc – funkcjonowanie administracji państwowej. Z uwagi na brak ujednoczonego dukt pisma między poszczególnymi składowymi imperium, komunikacja na piśmie była bardzo utrudniona. Z tego też powodu uwaga władcy, który sam przecież był w zasadzie analfabeta, zwróciła się ku programowi reformy pisma²⁰. Jej efektem było powstanie wyraźnego pisma kancelaryjnego i książkowego, które do dziś jest znane i z drobnymi zmianami używane jako popularna czcionka „Times New Roman”. Efektem reformy pisma było znaczące zwiększenie produkcji książkowej oraz treściowego zróżnicowania i wzbogacenia użytkowanych tekstów. Pobocznym, choć ważnym czynnikiem był także renesans kultury piśmiennictwa antycznego, na które zwrócono baczną uwagę z uwagi na rozwój studiów gramatycznych podejmowanych dla przywrócenia poprawności łaciny. Książka w państwie Karola Wielkiego była również instrumentem kultury i studiów, znaczący przyrost liczby dostępnych książek był możliwy dzięki intensywnemu rozwojowi skrytoriów klasztornych, w których wykonywano również znakomitej klasy miniatury²¹. Książki produkowano także w kancelarii królewskiej/cesarskiej, akademii dworskiej i szkole pałacowej. Gromadzono w Akwizgranie także liczne książki, które stały się zaczątkiem monarszych bibliotek.

Odpowiednio duża produkcja książkowa była także nieodzowna, aby wprowadzić w życie zamiysł powołania licznych szkół. Zespoły kopistów miały powstać także w ważniejszych szkołach (w Reims, Orleanie, Tours, Fuldzie, Saint Riquier, Korbei, Fleury), zwłaszcza zaś w szkole pałacowej zlokalizowanej w Akwizgranie. Do dzisiejszego dnia zachowało się ponad 7 tysięcy rękopisów z okresu karolińskiego, z czego znacząca część powstała z myślą o funkcjonowaniu szkół – manuskrypty zawierały teksty Wergiliusza, Seduliusza, Cyserona, Platona, Horacego, Pliniusza, Swetoniusza, ale także Augustyna, Hieronima, Orygensza i Jana Chryzostoma²².

Wspomniana już szkoła pałacowa była niewątpliwie jedną z najciekawszych inicjatyw Karola Wielkiego. Jej kierownictwo powierzone zostało Alkuinowi z Yorku (735–804), który doprowadził ją w krótkim czasie do świetności²³. Warto wspomnieć, że Alkuin pełnił funkcję swoistego doradcy frankijskiego władcy. W jednym ze swoich li-

---

²⁰ A. Gieysztor, *Problem karolińskiej reformy pisma*, „Archeologia” 5, 1952–1953, s. 155–177.

²¹ Zob. P. Skubiszewski, *Malarstwo europejskie w średniowieczu*, t. 1: *Malarstwo karolińskie i przedromańskie*, Warszawa 1973.

²² R. McKitterick, *Script and book production*, w: *Carolingian Culture: emulation and innovation*, ed. R. McKitterick, Cambridge 1994, s. 221–247.

²³ Przegląd literatury zob.: K. Ratajczak, *Szkoła pałacowa*, w: *Encyklopedia pedagogiki XXI w.*, t. VI, Warszawa 2007, s. 369–270. Z ważniejszych pozycji: E. Duckett, *Alcuin. Friend of Charlemagne*, New York 1951. Część badaczy wątpi w decydującą rolę Alkuina – zob. G. Brown, *Introduction: the Carolingian Renaissance*, w: *Carolingian Culture: emulation and innovation*, s. 32.

stów zaznaczył, że jedną z podstawowych powinności monarchy jest nauczanie powierzonego sobie ludu oraz (wśród wielu innych), także stanowanie prawa²⁴. Poniekąd był to ideowy powrót do jednej z prerogatyw cesarzy rzymskich, powiązanych z tytułem *Pontifex maximus*, a więc strażnik kultu i tradycji. Na życzenie króla Alkuin ułożył program kształcenia obowiązujący w całym imperium. W jego skład wchodziły, rzecz jasna, sztuki wyzwolone, w kanonie wywodzącym się jeszcze z czasów starożytnych. W ujęciu Alkuina do programu nauczania gramatyki wchodziła znajomość dzieł Wergiliusza, Stacjusza, Juwenalisa, Terencjusza, Lukiana²⁵. Retoryka z kolei polegała na umiejętności literackiego pisania, które ćwiczyło, czytając *Kształcenie mówcy* Marka Fabiusza Kwintyliana i *De oratore* Cyserona. Mowę ćwiczyło również przez naśladowanie *Oracji przeciw Katylinie* oraz mów Tytusa Liwiusza. Dialektyka polegała na kształceniu logicznego rozumowania opartego na traktatach filozoficznych Boecjusza i Porfiriusza.

Jeśli chodzi o zakres kształcenia na poziomie *quadrivium*, to widać u Alkuina tendencję do minimalizowania dawnego obszaru poszczególnych jego dyscyplin. Geometria i arytmetyka obejmowały w praktyce spekulacje na temat mistycznej wartości liczb i ćwiczenia praktyczne w manipulowaniu cyframi rzymskimi. Astronomia sprowadzała się do technik obliczania daty Wielkanocy, a w pewnym też zakresie do wrózenia z gwiazd. Muzyka generalnie była nauką praktyczną, ale wykładano w jej ramach teorię związków tworzących harmonię kosmosu, ciała ludzkiego i dźwięków²⁶.

Alkuin nie był umysłem twórczym, miał natomiast spore doświadczenie i dużą wiedzę ogólną, nabytą w szkole w Yorku. Był również doradcą i nauczycielem Karola i jego dzieci, położył także spore zasługi dla dydaktyki, pisząc podręczniki do gramatyki, retoryki i dialektyki. Alkuin głosił, że prawdziwą mądrością jest ta, która prowadzi do zbawienia.

Zakres nauczania w akwizgrańskiej szkole pałacowej został z woli cesarza poszerzony w 805 r. o *physica* – medycynę. Wśród absolwentów byli przyszli współpracownicy cesarza Ludwika Pobożnego (814–840), którego ambicją było kontynuowanie reform zainicjowanych przez Karola Wielkiego. Niestety, po śmierci Ludwika zwyciężyły w państwie Franków tendencje odśrodkowe, które doprowadziły do podziału imperium na mocy traktatu z Verden w 843 r.

Akwizgrańską Akademię tworzyło ściśle grono wykształconych przyjaciół króla Franków, z których każdy przybrał imię wielkiego twórcy literatury z przeszłości, np. Homera czy Pindara²⁷. Sam Karol przybrał wymowny przydomek króla Dawida, wyrażnie ukazując, że mimo deklaratywnie demokratycznego charakteru spotkań „Akademi-

---

²⁴ Alcuini, *Epistolae*, w: *Monumenta Germaniae Historica, Epistolae*, IV: *Karolinum aevum*, t. II, nr 177, Berolini 1895, s. 293. Zob. W. Falkowski, *Uwagi o ideowym programie rządów Karola Wielkiego*, „Roczniki Historyczne” 70, 2004, s. 65–79.

²⁵ V. Law, *The Study of grammar*, w: *Carolingian Culture: emulation and innovation*, s. 88–110.

²⁶ Różnice w zakresie klasycznego podziału i treści sztuk wyzwolonych, a kanonie Alkuina zob.: K. Rajtaczak, *Sztuki wyzwolone*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. VI, Warszawa 2007, s. 342–343; M. Miśkiewicz, *Zarys kultury i archeologii Europy w okresie wczesnego średniowiecza*, Warszawa 2002, s. 186.

²⁷ G. Henderson, *Wczesne średniowiecze*, Warszawa 1984, s. 112.

ków”, ostateczne zdanie należało do niego. Szkoła akwizgrańska była bardzo żywą instytucją, często zmieniającą grono nauczycieli. Rzeczą charakterystyczną jest, że nauczyciele ci przenosili się do innych ośrodków, zakładając w nich szkoły, tym samym rozszerzając zasięg karolińskiej reformy. Absolwenci szkoły pojawiali się na dworze cesarskim: Angilbert czy Einhard. Ośrodkami odnowy karolińskiej były też liczne skryptoria, których personel wywodził się z coraz liczniejszych szkół. Grono uczonych związanych z Karolem Wielkim uzupełniali m.in. Naso, Ethelwulf, Hibernicus Exul, Seduliusz Szkot, Angilbert, Gotszalk, Ermeneryk, Wandalbert, Agius, Thegan z Trewiru, Nithard, Smaragdus, Ermoldus Nigellus, Agobard z Lyonu, Paschalis Radbertus, Ratram, Hinkmar z Reims, Milo z St. Amand.

Renesans karoliński przez unifikację prawa, rozwój nauki i powszechną romanizację liturgii przyczynił się znacznie do rozszerzenia i rozwoju chrześcijaństwa²⁸. Działania cesarza naśladowane były przez innych monarchów, w największym jednak stopniu przez króla Wessexu Alfreda Wielkiego (849–899), który, podobnie jak Karol Wielki, sprowadzał uczonych i założył szkołę przy swoim dworze. Znaczenie renesansu karolińskiego wciąż jest przedmiotem sporu. W literaturze przedmiotu napotkać można skrajne opinie. Dla części uczonych nie ma podstaw do przypisywania mu większego znaczenia dla dziejów europejskiej kultury. Marian Henryk Sarejski w pracy wydanej w 1959 r. stwierdzał, że w *renesansie karolińskim brakuje nowatorstwa i tendencji humanistycznych*²⁹. Nieco dalej uczony ten dodał: *renesans karoliński objął nieliczną elitę duchownych, przy czym stawiał sobie cele związane głównie z życiem kościelno-religijnym. Przetwarzano jedynie wzory przeszłości*³⁰. Ten argument był z kolei dla Jerzego Kłoczowskiego punktem wyjścia dla pochwały twórców karolińskich reform oświatowych, którzy *oparli swe dzieło na łacinie jako języku liturgii Kościoła, ale zarazem prawa i kultury w ogólności. Stąd imponujący wysiłek szkolny sięgający na dole aż do zakładania szkół parafialnych*. Za najważniejszy owoc renesansu karolińskiego autor ten uważa minuskułę karolińską – *ten sam rodzaj przejrzystego pisma, jakim posługujemy się do dziś w całej połacińskiej Europie*³¹. Z poglądem tym zbieżna jest także konkluzja zawarta w pracy Gilesa Browna, który stwierdził, iż z renesansem karolińskim związane było uporządkowanie zasad gramatycznych łaciny, zwiększenie liczby szkół, a zatem i liczby osób potrafiących pisać i czytać, a na ich potrzeby skryptoria dostarczyły ponad 7 tysięcy książek³². Minuskuła karolińska stała się ulubionym krojem pisma humanistów okresu Renesansu, a o jej kluczowym znaczeniu dla oceny całego okresu renesansu karolińskiego przekonany jest

---

²⁸ Zob. R. McKitterick, *Królestwa Karolingów. Władza – konflikty – kultura, 751–987*, Warszawa 2011, s. 167–196; 230–259. Tu także przegląd literatury.

²⁹ M.H. Serejski, *Karol Wielki na tle swoich czasów*, Warszawa 1959, s. 254.

³⁰ Ibidem, s. 267.

³¹ J. Kłoczowski, *U podstaw chrześcijańskiej kultury: chrześcijaństwo zachodnie wczesnego średniowiecza*, w: *Narodziny średniowiecznej Europy*, red. H. Samsonowicz, Warszawa 1999, s. 96.

³² G. Brown, *Introduction: the Carolingian Renaissance*, s. 34. Zob. też: R. McKitterick, *Script and book production*, w: *Carolingian Culture: emulation and innovation*, ed. R. McKitterick, Cambridge 1994.

również Ian Wood, który stwierdza, że nie można tego okresu *ograniczać tylko do wąskiego kręgu dworskiego, odrodzenia łaciny i zainteresowania studiami biblijnymi*³³.

W działaniach cesarza widać wyraźnie utylitarny cel. Poznanie łaciny i wprowadzenie czytelnego pisma służyć miało lepszemu rozumieniu Pisma Świętego przez duchownych, a to z kolei wpłynąć miało na poziom nauczania religijnego wiernych. W licznych skryptoriach na terenie całego imperium rozpoczęto prace nad określeniem jednolitego tekstu wszystkich ksiąg. W odnowieniu łaciny decydującą rolę odegrały prace późnorzymskich gramatyków Donata i Prisciana, a w skryptoriach przepisywano także liczne prace autorów antycznych.

Pierwotnie drugorzędny fakt utworzenia szkół przeznaczonych dla przyszłych mnichów i synów arystokracji znacznie później nabrał prawdziwie mitycznego znaczenia, a Karol Wielki został w XIX w. patronem uczniów w szkołach (także świeckich). Jako uczniowskie święto celebrowano dzień 28 stycznia³⁴. Nie ulega jednak wątpliwości, że intencją cesarza było powstanie szkolnictwa dostępnego dla szerokich mas społeczeństwa.

W historiografii spierano się o znaczenie renesansu karolińskiego, zarzucając mu jego niewielki zasięg i elitarność³⁵. To bez wątpienia prawda, jednakże ostateczny wynik zakrojonych na szeroką skalę reform nie zależał wyłącznie od Karola Wielkiego. Powiedzieć trzeba, że po jego śmierci dzieło reformy kontynuował cesarz Ludwik Pobożny (814–828), który jednak nie posiadał niezwykłych zdolności swego ojca. Co prawda dokonano w czasach jego panowania reformy 25 wielkich opactw, dbając szczególnie o rozwój intelektualny mnichów – zwłaszcza za sprawą Benedykta z Aniane. Rozwijała się, pod kierownictwem Einharda, szkoła pałacowa, w której wykształcenie zdobywała frankijska arystokracja. Świetny okres rozwoju przeżywały liczne szkoły katedralne i klasztorne, jak choćby Lyon, Padwa, Bobbio, Saint-Denis, Corbie, Ferrieres, Fulda, Reichenau. Syn Karola wydał bardzo zbliżoną w duchu do sławetnej *Admonitio* własną *Admonitio ad omnes regni ordines* (825), a w Italii longobardzkiej (północnej) reformy oświatowe prowadził Lotar, lecz warunki polityczne stwarzały coraz mniej sprzyjający renesansowi intelektualnemu klimat. W okresie po traktacie w Verdun (843) znaczącym ośrodkiem nauczania i produkcji książkowej pozostała jedynie szkoła katedralna w Laon³⁶.

---

³³ I. Wood, *Kultura*, w: *Zarys historii Europy*, t. 2: *Wczesne średniowiecze od 400 do 1000 r.*, red. R. Mc Kitterick, Warszawa 2003, s. 216, cytata ze s. 225.

³⁴ J. Le Goff, *Karol Wielki: między historią a mitem*, w: *Świat średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, red. A. Bartoszewicz i in., Warszawa 2010, s. 623.

³⁵ Zob.: G. Brown, *Introduction: the Carolingian Renaissance*, s. 1-51.

³⁶ J.J. Contreni, *The Cathedral School of Laon from 850 to 930. Its Manuscripts and Masters*, München 1978.

Bibliografia

Źródła

- Adelmar z Chabannes Ademari historiam libri III, ed. D. G. Waitz, w: *MGH, Scriptores*, t. IV, Hannoverae 1841.
- Alcuini, *Epistolae*, w: *Monumenta Germaniae Historica, Epistolae*, IV: *Karolinum aevum*, t. II, nr 177, Berolini 1895.
- Karoli *Admonitio generalis*, ed. A. Boretius w: *Monumenta Germaniae Historica, Leges, sectio II, Capitularia regum Francorum*, t. I, ed. G.H. Pertz, Hannoverae 1883, nr 22 [reprint Berlin 1991].
- Karoli, *Epistola de litteris colendis*, w: *MGH, Capitularia regum Francorum*, t. I, nr 29.
- Notker Balbulus, *De Carolo Magno libri IV*, w: *Bibliotheca rerum germanicarum*, t. IV, Berlin 1867.

Opracowania

- Brown G., *Introduction: the Carolingian Renaissance*, w: *Carolingian culture: emulation and innovation*, red. R. McKitterick, Cambridge 1994.
- Claussen M.A., *The Reform of the Frankish Church. Chrodegang of Metz and the Regula canoniarum in the Eight Century*, Cambridge 2004.
- Contreni J.J., *The Cathedral School of Laon from 850 to 930. Its Manuscripts and Masters*, Munich 1978.
- Duckett E., *Alcuin. Friend of Charlemagne*, New York 1951.
- Ewig E., *Das Zeitalter Karls des Großen (768–814)*, w: *Handbuch der Kirchengeschichte*, hrsg. v. H. Jedin, t. 3: *Die mittelalterliche Kirche*, Erster Halbband: *Vom kirchlichen Frühmittelalter zur gregorianischen Reform*, von F. Kempf i in., Freiburg–Basel–Wien 1985.
- Fałkowski W., *Admonitio generalis Karola Wielkiego – zapowiedź tworzenia państwa idealnego*, w: *Ludzie. Kościół. Wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej (średniowiecze – wczesna epoka nowożytna)*, red. W. Iwańczak, S.K. Kuczyński, Warszawa 2001, s. 419–428.
- Fałkowski W., *Cesarstwo karolińskie*, w: *Narodziny średniowiecznej Europy*, red. H. Samsonowicz, Warszawa 1999.
- Fałkowski W., *Uwagi o ideowym programie rządów Karola Wielkiego*, „Roczniki Historyczne” 70, 2004, s. 65–79.
- Gieysztor A., *Problem karolińskiej reformy pisma*, „Archeologia” 5, 1952–1953, s. 155–177.
- Halpen L., *Charlemagne and the Carolingian Empire. Europe in the Middle Ages Selected Studies*, vol. 3, ed. R. Vaughan, Amsterdam–New York–Oxford 1977.
- Henderson G., *Wczesne średniowiecze*, Warszawa 1984.
- Kłoczowski J., *U podstaw chrześcijańskiej kultury: chrześcijaństwo zachodnie wczesnego średniowiecza*, w: *Narodziny średniowiecznej Europy*, red. H. Samsonowicz, Warszawa 1999.
- Law V., *The Study of grammar*, w: *Carolingian Culture: emulation and innovation*, ed. R. McKitterick, Cambridge 1994, s. 88–110.
- Le Goff J., *Karol Wielki: między historią a mitem*, w: *Świat średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, red. A. Bartoszewicz i in., Warszawa 2010.
- McKitterick R., *Charlemagne. The Formation of a European Identity*, Cambridge 2008.
- McKitterick R., *Królestwa Karolingów. Władza – konflikty – kultura, 751–987*, Warszawa 2011.

- McKitterick R., *Script and book production*, w: *Carolingian Culture: emulation and innovation*, ed. R. McKitterick, Cambridge 1994, s. 221–247.
- Miśkiewicz M., *Zarys kultury i archeologii Europy w okresie wczesnego średniowiecza*, Warszawa 2002, s. 186.
- Ratajczak K., *Poglądy Ojców Kościoła na wychowanie i edukację kobiet*, „Biuletyn Historii Wychowania” 15–16, 2002, s. 15–23.
- Ratajczak K., *Szkola pałacowa*, w: *Encyklopedia pedagogiki XXI w.*, t. VI, Warszawa 2007, s. 369–370.
- Ratajczak K., *Sztuki wyzwolone*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. VI, Warszawa 2007, s. 342–343.
- Riché P., *Chrześcijaństwo na karolińskim Zachodzie (połowa VIII – koniec IX wieku)*, w: *Historia chrześcijaństwa. Religia, kultura, polityka*, red. J.M. Meyer i in., t. 4: *Biskupi, mnisi i cesarze. 610–1054*, red. G. Dagron, P. Riché, A. Vauchez, Warszawa 1999, s. 596 i n.
- Serejski M.H., *Karol Wielki na tle swoich czasów*, Warszawa 1959.
- Skubiszewski P., *Malarstwo europejskie w średniowieczu*, t. 1: *Malarstwo karolińskie i przedromańskie*, Warszawa 1973.
- Stępniewska A., *Wychowanie rodzinne dziewcząt w pedagogice św. Hieronima*, „Vox Patrum” 8–9, 1985.
- The Gentle Voices of Teachers. Aspects of Learning in the Carolingian Age*, ed. R.E. Sullivan, Columbus 1995.
- Wallach L., *Charlemagne's De litteris colendis and Alcuin. A diplomatic – historical study*, „Speculum” 26, 1951, nr 2, s. 288–305.
- Wies E.W., *Karol Wielki. Cesarz i święty*, Warszawa 1996.
- Wood I., *Kultura*, w: *Zarys historii Europy*, t. 2: *Wczesne średniowiecze od 400 do 1000 r.*, red. R. Mc Kitterick, Warszawa 2003.